

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА НАЦІОНАЛЬНОГО, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА САБОТАЖУ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студент 2 курсу 10-282 МЗ групи
Спеціальності 081 Право
Освітньо-професійної програми «Право»
Тарасенко Едуард Юрійович

Керівник: к.ю.н., доцент **Проценко М.В.**

Рецензент:

професорка кафедри публічного управління
та права Херсонського державного аграрно-
економічного університету
д.ю.н., проф. **Правоторова О.М.**

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 Загальні положення кримінально-правової характеристики саботажу	6
1.1. Особливості використання саботажу як інструменту соціально-політичного та економічного протистояння	6
1.2. Історіографія проблеми правового визначення саботажу: порівняльно-правовий аспект	7
РОЗДІЛ 2 Елементи складу злочинних проявів саботажу: порівняльно-правовий аспект	11
2.1. Кримінально-правова характеристика саботажу за кримінальним правом Франції	11
2.2. Кримінально-правова характеристика саботажу за кримінальним правом ФРН	16
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50

ВСТУП

Актуальність теми. Військова агресія у відношенні України не тільки ускладнює розбудову в Україні демократичної та правової держави, а ставить під загрозу національний суверенітет України. В якості прийомів та засобів протистояння ворог, на нашу думку, усе частіше застосовує так званий саботаж. Ці діяння не в повною мірою охоплюються існуючими нормами кримінального права України (зокрема, положеннями чинного кримінального кодексу України, які встановлюють кримінальну відповідальність за злочин проти основ національної безпеки України).

Питання, пов'язані зі злочинами проти основ національної безпеки України, до цього часу вже досліджувались такими вченими-юристами, як О. Ю. Гайворонський, В. О. Навроцький, А. В. Савченко, Є. Д. Скулиш, В. В. Сташис. Вказані вчені зробили своїми науковими працями значний вклад в розвиток науки кримінального права. Однак, питання щодо порівняльно-правового аспекту кримінально-правової характеристики саботажу до теперішнього часу залишаються малодослідженими та дискусійними. Удається за доцільне проаналізувати вказані питання.

Мета дослідження – в аналізі питання щодо порівняльно-правового аспекту кримінально-правової характеристики саботажу.

Нами були сформовані наступні **завдання**:

– дослідити особливості використання саботажу як інструменту соціально-політичного та економічного протистояння;

- проаналізувати історіографію проблеми правового визначення саботажу: порівняльно-правовий аспект;
- дослідити кримінально-правову характеристику саботажу за кримінальним правом Франції;
- проаналізувати кримінально-правову характеристику саботажу за кримінальним правом ФРН.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані із _.

Предметом дослідження є дослідження вчених та норми права, щодо порівняльно-правового аспекту кримінально-правової характеристики саботажу.

Нами застосовано наступні **Методи дослідження**: аналізу, дедукції, аналогії, версії, індукції, синтезу, порівняльний, експериментальний, описовий, системно-структурний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, статистичний тощо.

Наукова новизна одержаних результатів у тому, що ця робота є комплексним дослідженням порівняльно-правового аспекту кримінально-правової характеристики саботажу.

Практичне значення роботи полягає у тому, що в цьому дослідженні роботі сформульовані висновки, пропозиції та рекомендації, які можуть бути застосовані як база для подальшого дослідженні вказаної теми та при підготовці та проведенні занять з курсів «Порівняльне кримінальне право та процес», «Кримінальне право».

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження були представлені на II-му дискусійному форумі «Сучасні проблеми державотворення та право» організованому ГО

УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКИЙ ЦЕНТР ПАРТНЕРСТВА (29 листопада 2021 р., м. Херсон).

Структура роботи містить вступ, два розділи, які поділяються на чотири підрозділи, висновки, список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ САБОТАЖУ

1.1. Особливості використання саботажу як інструменту соціально-політичного та економічного протистояння

Слушним, на нашу думку, є розгляд проблемних питань, пов'язаних із особливостями використання саботажу як інструменту соціально-політичного та економічного протистояння.

Міжнародна політична і економічна системи протягом останніх десятиліть кардинально переформатуються, що супроводжується зростанням напруженості і посиленням конкуренції в міждержавних відносинах. Зазначені обставини ведуть до погіршення рівня життя населення багатьох країн, стають причиною негативних соціальних тенденцій, посилюють загрозу безпеці держав.

У зв'язку з цим проблеми структурної керованості і забезпечення безпеки України набувають особливої актуальності в ситуації комплексного неринкового тиску на українську економіку з боку країни-агресора (Російської федерації). При цьому методи тиску на Україну з боку Російської Федерації в сукупності по своїй силі і збитку в даний час об'єктивно перевершили прийоми часів «холодної війни»

До категорії таких же реакцій відносяться заяви про неналежне виконання без об'єктивних причин державних програм та навіть чинного законодавства. Недостатніми, на нашу думку, темпами йде боротьба з корупцією, контрабандою, незаконним видобутком бурштину.

При цьому виправдання деяких посадових осіб виглядають примітивними відмовками, що не відповідають рівню їх компетенції. Така діяльність передбачувано провокує негативний громадський резонанс і формує протестну активність значних груп населення, сприяє їх посиленню. Неоднозначні оцінки отримують факти вибіркового виконання лише окремих положень чинного законодавства України. Періодично лунають публічні звинувачення на адресу місцевих влад в «саботажі», що завдає значних збитків державі на конкретних ділянках і напрямках роботи.

1.2. Історіографія проблеми правового визначення саботажу: порівняльно-правовий аспект

Слушним, на нашу думку, є розгляд проблемних питань, пов'язаних порівняльно-правовим аспектом історіографії проблеми правового визначення саботажу.

«Одним з перших джерел, в якому з'являється визначення, схоже на саботаж, є Словник низької мови, виданий у 1808 р. Зазначений словник містить наступні терміни: Шуміти взуттям, робити щось грубо і не поспішаючи. Диверсант – прізвисько, яке дається поганому працівнику, який обертається поспішно і безладно» [1].

«У ХХ ст. саботаж починає активно використовуватись як один із способів ведення військового протистояння, поступово знаходячи широке розповсюдження під час Першої та Другої світових війн, а також Холодної війни. Особлива небезпека саме такого способу

протистояння полягає у тому, що саботаж, виконаний добре, по суті важко виявити і важко простежити його походження» [32].

Відомий дослідник Д. Шарп, «пропонуючи використовувати саботаж як один з методів повалення диктатур у ХХ столітті та побудови замість них демократичних держав, зазначає, що відомо близько двохста конкретних методів ненасильницьких дій (саботажу). Такі методи, на думку дослідника, розділяються на три загальних категорії: протест та переконання, відмова від співробітництва та втручання. Методи ненасильницького протесту та переконання в основному включають символічні демонстрації, в тому числі, процесії, марші та пікети (загалом 54 методи). Методи відмови від співробітництва поділяються автором на наступні під категорії: відмова у соціальному співробітництві (16 методів), відмова в економічному співробітництві, у тому числі бойкоти (26 методів) та страйки (23 методи), відмова у політичному співробітництві (38 методів). Ненасильницьке втручання з використанням психологічних, фізичних, соціальних, економічних та політичних засобів, таких як голодування, ненасильницька окупація та паралельне самоврядування (41 метод)» [38].

«Під час Другої світової війни Федеральне бюро розслідувань США (ФБР) розслідувало 19649 випадків диверсій і дійшло висновку, що ворог не спричинив жодної з них. Згідно з нещодавно розсекреченим посібником Управління стратегічних служб (попередника ЦРУ) 1944 р., саботаж у бойових діях варіюється від високо технічних переворотів, які потребують детального планування та спеціально навчених оперативних працівників, до незліченних простих дій, які можуть виконувати звичайні громадяни-диверсанти. Простий саботаж проводиться таким

чином, що передбачає мінімальну небезпеку викриття винної особи. Існує два основні методи саботажу: фізичне знищення та «людська стихія». Фізичне знищення, пошкодження військових та військово-промислових об'єктів, до яких диверсант має доступ згідно своїх функціональних обов'язків. Людська стихія ґрунтується на універсальних можливостях прийняття помилкових рішень, які можуть втілюватись у ставленні до праці та унаслідуватись іншими людьми (навіть без усвідомлення ними дій щодо саботажу та злочинного умислу)» [32].

«Автори посібнику із саботажу, випущеному у США в часи Другої світової війни для осіб, які перебували на окупованих територіях, рекомендують наступне: виконуючи функціональні завдання, завжди спочатку виконувати неважливі завдання, призначати важливі завдання неефективним працівникам із поганим обладнанням; наполягати на ідеальній роботі щодо відносно неважливих завдань; відправити назад на переробку продукцію, яка має хоча б найменші недоліки; знизити моральний стан, а разом з цим і виробництво, виявляти схильність до слабких, не ефективних працівників; давати їм незаслужені заохочення; дискримінувати ефективних працівників; несправедливо скаржитись на їх роботу; проводити наради саме у той час, коли слід виконати найбільш критичну роботу; помножувати процедури, ускладнювати документальне оформлення, видавати найбільшу кількість інструкцій, навіть із неважливих та незначних питань; поширювати тривожні чутки, які звучать як внутрішня інформація» [33].

Розгляд проблемних питань, пов'язаних з загальними положеннями кримінально-правової характеристика саботажу, дає можливість зробити наступні висновки:

1. Діяльність із саботажу відома вже на протязі кількох сотень років.

2. З вдосконаленням та ускладненням суспільно-політичних та економічних відносин використання саботажу, як методу економічного та соціально-політичного протистояння поступово поширюється.

3. Використання саботажу, як методу економічного та соціально-політичного протистояння супроводжується численними науковими (зокрема, статистичними) дослідженнями.

4. Саботаж, на думку автора, широко використовується представниками країни-агресора – Російської Федерації у протистоянні проти України.

5. Факти використання саботажу надзвичайно важко виявити і тим більше довести, адже вони ретельно приховуються представниками країни-агресора під неможливість виконання вимог чинного законодавства, указів та розпоряджень керівництва країни та іними «об'єктивними» причинами.

РОЗДІЛ 2

ЕЛЕМЕНТИ СКАДУ ЗЛОЧИННИХ ПРОЯВІВ САБОТАЖУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

2.1. Кримінально-правова характеристика саботажу за кримінальним правом Франції

Слушним, на нашу думку, є розгляд проблемних питань, пов'язаних із кримінально-правовою характеристикою саботажу за кримінальним правом Франції.

Французькі юристи часто підкреслюють, що Особлива частина кримінального права Франції має більш давню історію, ніж його Загальна частина. Це пов'язано з тим, що початкові законодавчі тексти включали лише положення про кримінальну відповідальність за конкретні види злочинів і по суті являли собою якісь «каталоги» (переліки) кримінально-правових заборон. Інститути ж Загальної частини стали формуватися значно пізніше, коли був накопичений певний масив норм, що відносяться до Особливої частини. Застосування цих норм зажадало вироблення загальних правил, стосуються елементів і ознак злочинних діянь, незакінченого діяння, співучасті, обставин, що виключають наступ кримінальної відповідальності, системи покарань тощо.

Особлива частина КК Франції, за оцінками французьких юристів, схильна до більш частих змін, ніж його Загальна частина: з часом ряд кримінально-правових заборон зникає з Кодексу.

Даний процес отримав у Франції назву депеналізацію, що означає переклад злочинних діянь в розряд незлочинні. До теперішнього часу такого перекладу піддалися, наприклад, адюльтер, «самоаборт», випуск чеків без забезпечення тощо. В той же час у зв'язку з суспільним прогресом, встановленням кримінально-правової захисту нових соціальних цінностей, укладенням міжнародних угод з'явився ряд нових видів злочинів і проступків: комп'ютерне шахрайство, дискримінація, посягання на навколишнє природне середовище, порушення прав споживачів і ін. (пеналізація).

КК Франції може змінюватися і в результаті криміналізації, тобто. перекладу проступків в ранг преступлень¹, або репеналізації – відновлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння.

Після введення в дію з 1 березня 1994 р нинішнього КК Франції його текст неодноразово змінювався і доповнювався, при цьому пеналізація, за визнанням французьких юристів, домінувала.

Не можна не відзначити і зворотний процес – декодифікації кримінально-правових норм. Так, наприклад, Законом від 4 липня 2001 року № 2001-588 законодавець вилучив з КК Франції окремі норми про відповідальність за незаконне переривання вагітності і помістив їх в Кодекс законів про охорону здоров'я. При цьому мова не йшла про депеналізацію – перекладі злочинних діянь в ранг незлочинні: санкції (аж до п'яти років тюремного ув'язнення) були збережені. Таким чином, законодавець свідомо відступив від принципу повної кодифікації норм кримінального права, вирішивши, мабуть, що з огляду на їх «спеціалізації» норми про незаконне аборті тяжіють більше до медичного праву, ніж до кримінального. Але такий специфікою

володіють і інші норми КК Франції: про проведення дослідів на людині, генетичних маніпуляціях тощо.

Перший розділ включає глави «Про геноцид», «Про інших злочинах проти людяності» «Про злочини еugenізма і репродуктивного клонування», а також два розділи, що регламентують питання застосування покарань за ці злочини.

Другий розділ містить глави «Про зазіханнях на життя людини», «Про зазіханнях на людини, що утворюють насильницькі зникнення», «Про зазіханнях на фізичну або психічну недоторканність людини», «Про поставленні людини в небезпеку», «Про зазіханнях на свободу людини», «Про зазіханнях на гідність людини», «Про зазіханнях на персональність», «Про зазіханнях на неповнолітніх і сім'ю».

Книга IV bis присвячена військовим злочинам і провин, представляє собою суспільно небезпечні діяння, які вчиняються під час міжнародного або іншого збройного конфлікту або в зв'язку з таким конфліктом в порушення законів і звичаїв війни або міжнародних угод проти певних осіб або майна.

В майбутньому планується включення в цю книгу глав про економічні і фінансових злочинах і проступки.

Книга VI, що представляє собою Регламентативну частину КК Франції. Структура цієї книги відповідає структурі законодавчої частини КК Франції. Основні розділи наступні: «Про порушення проти особистості», «Про майнові порушеннях», «Про порушення проти нації, держави і суспільного спокою », « Про інших порушеннях» [3].

В цілому Особлива частина КК Франції характеризується наступними основними рисами: реалізацією принципів і норм міжнародного права; пріоритетом захисту прав особистості; підвищеної захистом особливо вразливих осіб; посиленням відповідальності за тяжкі злочину.

У Кодексі багато норм-дефініцій, хоча іноді це призводить до надмірної казуистичності кримінально-правових норм..

При цьому номер кожної статті є своєрідним шифром. У законодавчій частині перша цифра означає номер книги, друга – розділу, третя – глави, потім додається порядковий номер статті в розділі.

В регламентаційною частини (кн. VI) перша цифра означає номер книги, друга – об'єкт посягання («2» - особистість, «3» - майно, «4» - нація, держава і громадський спокій, «5» - інші), третя цифра відповідає класу порушення (з 1-го по 5-й клас). Крім того, номери статей регламентаційною частини мають додаткове позначення «R» (від слова «регламент»).

Особлива частина кримінального права Франції, як вже зазначалося, не обмежується відповідною частиною кодексу. Відповідальність за вчинення злочинів і проступків встановлюється в інших кодексах, некодифіційованих законах і підзаконних актах.

Наприклад, згадуваний раніше Кодекс законів про охорону здоров'я передбачає відповідальність за проступки, вчинені як представниками медичних професій, так і іншими особами, заподіяли певної шкоди здоров'ю інших людей. Норми Особливої частини містяться в таких законах, як КПК, Кодекс військової юстиції.

Злочинні прояви саботажу закріплені наступними статтями Кримінального кодексу Французької республіки:

1. Ст. 411-9 Відділу 4 «Про саботаж» Книги 4 «Про злочини та проступки проти нації, держави та суспільного спокою», згідно якої, знищення, пошкодження або викрадення будь-якого документа, обладнання, споруди, спорядження, установки, апарата, технічного пристрою або системи автоматизованої обробки інформації або внесення неполадок в їх роботу, якщо ці діяння здатні завдати шкоди основним інтересам нації, караються п'ятнадцятьма роками кримінального ув'язнення і штрафом в розмірі 1 500 000 франків.

Якщо те ж саме діяння скоєно з метою служити інтересам будь-якої іноземної держави, іноземного підприємства або іноземної організації, а також підприємства або організації, що знаходяться під іноземним контролем, воно карається двадцятьма роками кримінального ув'язнення і штрафом в розмірі 2 000 000 франків.

2. Ст. 413-2 Відділу 1 «Про посягання на безпеку збройних сил та на охоронні зони оборонного значення» Глави 3 «Про інші посягання на національну оборону», згідно якої, діяння, вчинене з метою заподіяння шкоди національній обороні, що виразилося в перешкоджанні нормальному функціонуванню військової техніки, карається п'ятьма роками тюремного укладення і штрафом в розмірі 5 00 000 франків.

Карається такими ж покараннями діяння, вчинене з метою заподіяння шкоди національній обороні, виразилося в перешкоджанні пересуванню особового складу або військової техніки.

3. Ст. 413-6., згідно якої, діяння, вчинене з метою заподіяння шкоди національній обороні, що виразилося в перешкоджанні

нормальному функціонуванню державних або приватних служб, установ або підприємств, мають оборонне значення, карається трьома роками тюремного ув'язнення і штрафом в розмірі 300 000 франків.

2.2. Кримінально-правова характеристика саботажу за кримінальним правом ФРН

Слушним, на нашу думку, є розгляд проблемних питань, пов'язаних із кримінально-правовою характеристикою саботажу за кримінальним правом Німеччини.

Основним джерелом кримінального права ФРН є Кримінальний кодекс від 15 травня 1871 року в редакції опублікування від 13 листопада 1998 (з наступними змінами та доповненнями). Він, як і кримінальні кодекси більшості країн романо-германської (континентальної) правової сім'ї, ділиться на Загальну і Особливу частини.

Значення Особливої частини КК ФРН, як і Особливої частини кримінального закону будь-якого сучасного держави, полягає перш за все в тому, що вона безпосередньо визначає ті діяння, які законодавчо визнаються злочинними, а також визначає загрожує за їх вчинення покарання. За своєю суттю Особлива частина КК ФРН є конкретним втіленням вчення про склад злочинного діяння, розвиненого в Загальній частині Кодексу. Тому кожне злочинне діяння, що описується в Особливої частини КК ФРН, має мати ознаки злочинного діяння, що визначаються в його Загальній частини.

Так, злочинним визнається протиправна, винна, відповідне ознаками складу діяння (Tatbestandmaessigkeit).

В § 12 КК ФРН містяться визначення двох видів злочинного діяння: злочини і провини.

§ 13 КК ФРН містить поняття злочинної бездіяльності: «Хто, не діючи, викликає наступ наслідки, передбаченого складом діяння, підлягає покаранню за цим законом тільки тоді, коли він юридично був зобов'язаний не допускати настання наслідки, і якщо бездіяльність відповідає виконанню складу діяння шляхом дії». аким чином, Загальна частина КК ФРН містить основні поняття, мають відношення до всіх злочинних діянь, а Особлива частина законодавчо переломлює їх в конкретних складах злочинів.

Норми Особливої частини КК ФРН розташовані в певній системі.

Під системою Особливої частини КК ФРН розуміється встановлене законом розташування складів злочинних посягань в певній послідовності і їх поділ на специфічні групи. Научна дискусія про систему Особливої частини КК ФРН має давню історію, яка бере свій початок з 1953 р Саме тоді почалися роботи по підготовці загальної реформи німецького кримінального законодавства. Найбільш широко ця проблема обговорювалася в 1958 г. на засіданнях Великої комісії Бундестагу з реформи кримінального права. На засіданнях комісії правознавці висловили різні точки зору з питання про будову Особливої частини КК ФРН.

Під час обговорення зазначеної проблеми необхідно виходити з того, чи існує взагалі якась система Особливої частини кримінального права ФРН. Якщо виходити з того, що Особлива частина кримінального

права має хаотичний характер і не представляє собою систему в строгому, матеріальному сенсі слова, то потрібно негативно відповісти на дане питання. Можливо, що Особлива частина являє собою тільки своєрідний поділ і впорядкування матеріалу виходячи з певних критеріїв.

Дискусія про систему Особливої частини німецького КК проходила по трьом основним питанням:

1) чи має поділ складів злочинних діянь проводитися за ознакою специфіки правоохоронюваним блага (Rechtsgut), що з понятійної точки зору розглядається як «об'єкт посягання», якому заподіюється шкода злочинним діянням або щодо якого існує небезпека заподіяння шкоди?

2) чи повинна система Особливої частини КК ФРН будуватися в наступній послідовності: а) злочинні діяння проти особистості;

б) злочинні діяння проти майнових благ; в) злочинні діяння проти інтересів суспільства; г) злочинні діяння проти інтересів держави – або повинен бути обраний зворотний порядок?

3) як повинна бути структурована Особлива частина КК ФРН: чи повинна вона ділитися тільки на розділи або кожен розділ повинен в свою чергу ділитися на глави? з першого питання було висловлено думку про необхідність поділу злочинних діянь по об'єкту посягання (яким в кожному конкретному випадку є специфічне правоохоронюваним благо), а в необхідних випадках – за коштами зазіхання. Саме ці ознаки були критерієм систематизації Особливої частини у всіх проектах і в діючому в той час КК ФРН, а також в кримінальних кодексах ряду зарубіжних країн.

Інша точка зору з питання про будову Особливої частини КК ФРН базувалася на тому, що даний критерій систематизації (правоохоронюваним благо) не відповідає сучасним вимогам індивідуалізації відповідальності з урахуванням особистості злочинця і мотивації його поведінки. Тому пропонувалося будувати систему Особливої частини КК ФРН з урахуванням специфіки мотивів злочинної поведінки.

Очевидно, що якби критерієм систематизації Особливої частини Кодексу була б не специфіка правоохоронюваним блага, а мотив злочинної поведінки, то структура Особливої частини КК ФРН була б зовсім іншою.

У зв'язку з цим становить інтерес точка зору, висловлена проф. В.Зауером, яка полягає в групуванні злочинних діянь по розділах і в першу чергу за ознакою типів злочинної волі, а потім по об'єкту посягання. За оцінкою проф. Х. Вельцеля, така спроба не була вдалою, оскільки ці ознаки не можуть розглядатися як необхідні для кримінального права критерії.

З огляду на викладене вище, проф. Х. Вельцель висловився про те, що підставою для групування злочинних діянь по розділах Особливої частини КК ФРН можуть бути тільки об'єкт посягання і засоби посягання. Хоча деякі розділи складають певний виняток із загального правила: наприклад, посадові злочинні діяння, які в даний час розташовані в розд. 30 Особливої частини КК ФРН. Це можна пояснити тим, що, на думку німецьких правознавців, вони виділяються в самостійний розділ за ознакою суб'єкта, який по німецькому кримінальному праву є посадовою особою (абз. 2 ст. 11 КК ФРН).

Винятком є також і загальнонебезпечним злочинні діяння (розд. 27 Особливої частини КК ФРН). З другого питання дискусії (про послідовність розділів Особливої частини КК ФРН) також було висловлено низку протилежних точок зору.

Переважає число вчених (наприклад, Р. Маурах, Е. Мецгер, Х. Вельцель) пропонували змінити прийняту послідовність розділів Особливої частини КК ФРН і висунути на перший план інтереси особистості. Ця точка зору ґрунтувалася на світовому досвіді і Основному законі Німеччини 1949 р який починається з законодавчого проголошення основних прав особистості.

Протилежна точка зору, що вимагає побудови Особливої частини КК ФРН за принципом першочергової захисту інтересів держави і суспільства, спиралася передусім на історичні традиції німецького кримінального права. Особлива частина німецького

КК з 1871 р до теперішнього часу відкривається розділами, які встановлюють кримінальну відповідальність за злочинні посягання на інтереси держави.

В той же час якщо чинний КК ФРН починає Особливу частину з норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за посягання проти держави, то це не означає, що в Німеччині захист інтересів особистості менш важлива, ніж захист інтересів держави. Це лише технічний момент, пов'язаний з розміщенням тих чи інших розділів в структурі Особливої частини КК ФРН. Однак дане питання залишається дискусійним.

Ще одна проблема, що обговорювалася під час прийняття нової для того часу редакції КК ФРН, стосувалася доцільності не тільки

виділення в Особливої частини КК ФРН розділів (як це існує в чинному КК ФРН), але і введення укрупненого поділу на так звані надраздели (Oberabschnitte). Таких «надразделов» пропонувалося чотири: злочинні діяння проти держави, злочинні діяння проти суспільства, злочинні діяння проти особистості і майнові злочинні діяння. Точка зору про необхідність подібного поділу була висловлена, зокрема, Х. Вельцелем, Р. Маурахом і Е. Мецгер.

Однак пропонована структура Особливої частини КК ФРН не була прийнята законодавцем. Це можна пояснити насамперед тим, що практично неможливо добитися досконалого поділу розділів на ті чи інші укрупнені «надраздели». Наприклад, деякі дії можуть бути віднесені до злочинних діянь і проти особистості, і проти майна. Не можуть бути з точністю віднесені до якої-небудь однієї із зазначених груп комп'ютерні злочинні діяння, екологічні злочини та багато інших.

Обговорювалося також питання про необхідність поділу розділів Особливої частини КК ФРН на глави (як це, наприклад, збережено в розд. 1 Особливої частини КК ФРН).

Федеральне Міністерство юстиції ФРН також взяло активну участь в роботі по загальній реформі кримінального права. У зв'язку з цим представники міністерства висловили свою точку зору з питання системи Особливої частини КК ФРН, яка полягала в наступному.

В офіційному проекті КК ФРН пропонувалося виходити з пріоритету захисту інтересів особистості, тобто Особлива частина КК ФРН мала починатися з злочинних діянь проти особистості. Потім повинні були слідувати норми, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочинні посягання на суспільство і держава.

В кінці пропонувалося виділити самостійний розділ про злочинні зазіхання на осіб та установи, які захищаються в міжнародно-правових порядку. В даному випадку об'єктом кримінально-правова захисту повинно було стати міжнародне співтовариство як особливий різновид суспільства в цілому.

У запропонованій систематики Особливої частини КК ФРН передбачалося виходити з того, що в основі розміщення будь-якого складу в системі Особливої частини повинна лежати сформувався в суспільстві соціально-етична і правова оцінка того чи іншого діяння як злочинного. У зв'язку з цим виникло питання про створення в Особливої частини КК ФРН своєрідною системи цінностей, що захищаються в кримінально-правовому порядку, елементами якої могли б бути різні правоохоронюваним блага.

Очевидно, що в основі системи Особливої частини КК ФРН має було лежати групування злочинних діянь по розділах виходячи із специфіки правоохоронюваним благ, на які спрямовані дані посягання. У зв'язку з цим виникало закономірне питання: пріоритет яких охоронюваних кримінальним законом правових благ повинен встановити законодавець? Було закономірним, що універсальну систему цінностей створити не можна було. Історичний і світової досвід з цієї проблеми був різноманітний. Однак єдиної думки правознавців ФРН з цього питання так і не сформувалося.

При приміщенні злочинних діянь до відповідних розділів Особливої частини КК ФРН мало бути враховано і ту обставину, що деякі злочинні діяння, такі, наприклад, як розбій, зазіхають одночасно на кілька правоохоронюваним благ. Беручи до уваги дану специфіку,

німецький законодавець виділив склади розбою в самостійний розділ Особливої частини КК ФРН («Розбій і вимагання»).

Зауважимо також, що при призначенні покарання враховується не тільки цінність правового блага, на яке направлено злочинне діяння, а й особистість злочинця, небезпека посягання і ряд інших обставин, передбачених в § 46 КК ФРН. на думку проф. В. Галласа, вся система Особливої частини КК ФРН повинна ґрунтуватися на правоохоронюванім благо, тобто захищається цінності, яка встановлена в суспільстві. Причому Особлива частина КК ФРН повинна починатися з норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за посягання на особистість.

Аналогічної точки зору дотримувалися і ряд практичних працівників – наприклад, Генеральний прокурор д-р Дюннебір. За його думку, система Особливої частини КК ФРН є тільки зовнішню організацію її норм і не означає підпорядкування в кримінально-правовому порядку одних правових благ іншим. Тому система Особливої частини КК ФРН, що починається з норм про захист інтересів особистості, є логічно побудованої, практично застосовної і не означає нехтування інтересами держави.

На думку проф. П. Бокельмана, створення «правильної» системи Особливої частини КК ФРН є досить проблематичним, так як ця система носить фрагментарний характер. Якщо, проте, намагатися простежувати якусь систему Особливої частини КК ФРН, то необхідно це робити з урахуванням правового блага, на яке посягає дане діяння, і коштів посягання.

Що ж стосується послідовності розділів Особливої частини КК ФРН, то проф. П. Бокельман дотримувався точки зору про необхідність збереження традиційної послідовності розділів, тобто. пріоритет повинен бути відданий захисту інтересів держави. У цій зв'язку було запропоновано зберегти розташування норм про державну зраду на початку Особливої частини КК ФРН. При цьому проф. П. Бокельман неодноразово підкреслював, що послідовність розділів Особливої частини КК ФРН не означає створення певної ієрархії охоронюваних кримінальним законом правових благ, на які спрямовані злочинні посягання. На його думку, послідовність розділів Особливої частини КК ФРН обирається виключно для кращої наочності і ясності.

На думку проф. Е. Шмідта, підставою для поділу злочинних посягань по розділах повинен бути об'єкт посягання.

Освітлена дискусія була завершена прийняттям наступних рішень з обговорюваних питань.

1. Члени Великий комісії Бундестагу з реформи кримінальної права одностайно проголосували за розподіл Особливої частини КК ФРН на розділи виходячи із специфіки об'єкта посягання, тобто правоохоронюваним блага.

2. Більшістю голосів було прийнято рішення про те, що Особлива частина КК ФРН повинна починатися з норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за посягання на особистість.

3. Більшістю голосів було прийнято рішення про необхідність технічного поділу норм Особливої частини КК ФРН на розділи і глави.

Однак, незважаючи на виконану роботу, розумність, вдалість і обгрунтованість даного наукового підходу в цілому, обговорюваний

проект КК ФРН так і не був представлений в Бундестазі в зв'язку з закінченням терміну повноважень останнього. В даний час абсолютна більшість німецьких правознавців при викладенні Особливої частини в своїх курсах кримінального права виходять з самостійної, незалежної від послідовності норм КК ФРН систематики. На думку більшості вчених, в її основі має лежати поділ злочинних діянь на групи по об'єктах зазіхань – правоохоронюваним благ. Разом з тим система наукового викладу перетинається з системою Особливої частини КК ФРН в тій її частині, яка стосується насамперед розміщення в певній послідовності злочинних посягань всередині певної групи однорідних правоохоронюваним благ. Так викладена, наприклад, підсистема злочинних діянь проти особистості, яка включає в себе злочинні посягання на життя, тілесну недоторканність, особисту свободу і т.д. Ряд сучасних учених дотримуються іншої систематики Особливої частини кримінального права. В її основі лежить класифікація злочинних діянь за коштами злочину і видам посягання (наприклад, застосування насильства при заволодінні майном, проти державних органів або державних службовців) або класифікація злочинних діянь за мотивами злочинного діяння (наприклад, корисливі спонукання, злочинні діяння, вчинені по нужді, діяння, вчинені під дією збоченого фізичного або психічного потягу, на ґрунті «недоумства»). Однак жодна з цих доктринальних точок зору не знайшла свого практичного застосування і повної реалізації в законі.

Короткий аналіз викладу більшістю німецьких правознавців матеріалу, присвяченого питанням Особливої частини КК ФРН, дозволяє зробити висновок про те, що ці вчені не дотримуються

встановленої Особливою частиною КК ФРН системи, а мають у своєму розпорядженні матеріал в іншому порядку, система якого, на наш погляд, ближче до проекту Великий комісії з реформи кримінального права, про який говорилося вище.

Як приклад протилежної позиції викладу норм Особливої частини КК ФРН можна навести точку зору проф. Ф. Хафт. У своїх монографіях із зазначеної проблематики він зберігає послідовність параграфів за чинним КК ФРН. За його думку, «існуюче практично у всіх навчальних посібниках розподіл злочинних діянь за ознакою специфіки правоохоронюваним блага не може допомогти в його практичному застосуванні при вивченні кримінального права». При оцінці системи Особливої частини КК ФРН, якої дотримується будь-який з німецьких правознавців в своїх монографіях, слід мати на увазі наступні обставини.

1. Кожна з цих точок зору є доктринальною, тобто являє собою своєрідне «бачення» тим чи іншим німецьким правознавцем системи Особливої частини КК ФРН.

2. Переважна більшість наукових думок з питання систематики Особливої частини не збігається з системою Особливої частини чинного КК ФРН.

3. Іноді подача матеріалу, незважаючи на систему, ведеться виходячи з конкретного випадку.

4. Будь-яка система викладу матеріалу із зазначеної проблематики базується на аналізі норм, що встановлюють склади злочинних діянь в Особливої частини КК ФРН.

Таким чином, більшість німецьких правознавців пропонують специфічну систему параграфів Особливої частини чинного КК ФРН. Вони мають у своєму розпорядженні параграфи в своїй системі, яка, на їх погляд, і повинна бути врахована німецьким законодавцем при систематики Особливої частини чинного КК ФРН.

Природно, що законодавцем ФРН враховуються наукова думка німецьких правознавців, правозастосовна практика, громадська думка про систему цінностей, історичні традиції. У доктрині німецького кримінального права зустрічається наступна точка зору: розташування розділів в Особливій частини в певній послідовності ні в якому разі не означає пріоритет в кримінально-правовий захист будь-яких правоохоронюваним благ. Питання про те, в якій послідовності розташувати розділи Особливої частини, є чисто технічною проблемою. В кінцевому рахунку при визначенні системи Особливої частини КК ФРН вирішальну роль відіграє все ж позиція німецького законодавця.

Прийнятий у вітчизняному кримінальному праві розподіл об'єктів на загальний, родовий, видовий і безпосередньо не відображено в теорії німецького кримінального права в такому вигляді, як у вітчизняному, хоча фактично законодавець ФРН проводить розподіл Особливої частини КК ФРН на розділи виходячи із специфіки правоохоронюваним блага – родового об'єкта.

Для систематичного викладу норм Особливої частини чинного КК ФРН характерно наступне. Диференціація злочинних посягань насамперед орієнтована на специфіку охоронюваних кримінальним законом правових благ, на які зазіхає кожне з злочинних діянь.

Що ж стосується структури самих розділів, то слід зазначити, що в них (крім розд. 1, як уже зазначалося) відсутній розподіл на глави. В окремих групах злочинних посягань Особливої частини діючого КК ФРН злочинні діяння діляться за формами провини на умисні або необережні, а також існують специфічні для німецького права склади з помилкою в заборону – § 23 КК ФРН.

Для Особливої частини КК ФРН характерно також поділ складів злочинних діянь на основні, з обтяжуючими ознаками (кваліфіковані склади) і з пом'якшуючими ознаками (привілейовані склади), і на додаткові склади. Такий поділ, наприклад, чітко простежується щодо складів умисних вбивств в розд. 16 КК ФРН «Злочинні діяння проти життя».

Однією з рис системи Особливої частини КК ФРН є також і то, що наявність деяких складів обумовлено певними процесуальними передумовами: такими, наприклад, як скарга у справах приватного обвинувачення (§ 77). Для вітчизняного правознавця може здатися більш обґрунтованим розташування даних норм в КПК.

У ряді складів Особливої частини КК ФРН отримують істотне розвиток норми про обставини, що виключають покарання (наприклад, при добровільній відмові - § 24), які допускаються також при закінченому діянні (наприклад, при наявності діяльного каяття при державній зраді Федерації і землі, виправленні неправдивих свідчень, створення пожежонебезпеки).

Таким чином, нерозривний зв'язок Загальної та Особливої частин КК ФРН дозволяє зробити висновок про існування певної системи останньої, основним завданням якої є кримінально-правова захист

конкретних правових благ. Саме специфіка об'єкту, що охороняється нормою правового блага є передумовою для систематизації норм Особливої частини КК ФРН, її критерієм систематизації.

КК ФРН, з певними винятками, не змінив послідовність охоронюваних законом правових благ, встановлених КК Пруссії 1851 року.

«До Кодексу були введені норми, встановлюють кримінальну відповідальність за нові суспільно небезпечні діяння. Ряд з них був виділений в самостійні розділи Особливої частини КК ФРН. Так, наприклад, в Кодекс був введений розд. 29 Злочинні діяння проти навколишнього середовища». Четвертим Законом про реформу кримінального права був перейменований розділ «Злочини і проступки проти моральності в Злочинні діяння проти статевого самовизначення», який в даний час є розд. 13 Особливої частини КК ФРН» [4].

Другим Законом про реформу кримінального права злочинні діяння проти недоторканності і таємниці приватного життя були виділені в самостійний розд. 15 Особливої частини КК ФРН і ін. В даний час Особлива частина КК ФРН складається з 30 розділів і має наступну систему.

КК ФРН структурно поділяється на розділи. Критерієм систематизації Особливої частини КК ФРН є специфіка правоохоронюваним блага (Rechtsgut). При цьому розподіл розділів на глави, на відміну, наприклад, від Особливої частини Кримінального кодексу України, відсутня. Виняток становить розд. 1 Особливої частини КК ФРН, який включає в себе чотири розділи.

Удається за необхідне розгляд проблемних питань щодо закріплення в Кримінальному кодексі ФРН злочинів проти безпеки держави.

Особлива частина КК ФРН починається з норм про злочини проти інтересів держави. Система цих злочинних діянь включає кілька груп. До них відносяться: зрада світу; Розглянемо деякі групи злочинних діянь проти інтересів держави.

Німецькому праву відомо кілька складів, пов'язаних з державною зрадою. Найбільш тяжким злочинним діянням цієї групи є склад державної зради Федерації. Ця норма базується на Основному законі

Конституційний лад ФРН.

«На підставі § 81 за державну зраду Федерації довічним позбавленням волі або позбавленням волі на строк не менше 10 років карається той, «хто із застосуванням насильства чи загрози його застосування, намагається 1) порушити цілісність ФРН; або 2) змінити базується на Основному законі ФРН конституційний порядок» [7].

Ознака «зміну конституційного ладу» включає різні дії - наприклад, ліквідацію конституційного органу.

Однак одного лише перешкодження діяльності конституційного органу недостатньо.

«Суміжним складом є склад державної зради федеральної землі. Їх схожість полягає в об'єктивній стороні, оскільки передбачає вчинення таких же зрадницьких дій, як і зазначені в § 81 КК ФРН» [12].

«Різниця цих складів полягає в об'єктах посягання: об'єктом державної зради федеральної землі по абз. 1 є цілісність федеральної землі, а по абз. 2 - заснований на конституції землі конституційний

порядок. Дії ж, спрямовані на порушення цілісності федеральної землі, полягають в спробах приєднання території землі цілком або частково до іншої землі ФРН або відділення від землі частини її території» [12].

Склади, що містяться в гл. 3 «Загроза демократичної держави», можна умовно розділити на три групи: 1) злочинні діяння, пов'язані з підтримкою заборонених партій, об'єднань і т.п.(§ 84-86а); 2) посягання, що загрожують демократичній державі (саботаж, антиконституційне вплив на бундесвер і органи громадської безпеки (§ 87-89а-с); 3) злочинні діяння, пов'язані з образою держави, його вищих посадових осіб і конституційних органів (§ 90-90b). До загрозованим демократичній державі складам віднесені: продовження діяльності партії, оголошеної суперечить Основному закону (§ 84), порушення заборони на об'єднання (§ 85), поширення пропагандистських матеріалів організацій, є неконституційними (§ 86), використання знаків неконституційних організацій (§ 86а), агентурна діяльність з метою саботажу (§ 87), антиконституційний саботаж (§ 88), антиконституційний вплив на бундесвер і органи громадської безпеки (§ 89), участь в приготуванні злочинних діянь, завдають загрозу державі (§ 89b), фінансування тероризму (§ 89с), образа федерального президента (§ 90), образа держави і його символів (§ 90а), що порушують Основний закон образи вищих органів державної влади, передбачених Основним законом (§ 90b) [9].

Типовим прикладом складів даної групи є склад, передбачений в § 84. Тут встановлена відповідальність за діяльність особи, спрямовану на підтримку організаційного єдності партії, оголошеної Федеральним Конституційним судом неконституційною.

На підставі даної норми організацією, подібною забороненої партії, є партія, яка має антиконституційні цілі і виконує завдання забороненої партії. За абз. 1 до відповідальності притягуються організатори подібної партії або підбурювачі до вищевказаної діяльності. Організатором визнається особа, що грає в партії провідну роль, підбурювачем – особа, має ідеологічне або матеріальне вплив на керівництво партії.

На підставі абз.2 даної норми настає відповідальність за подібну діяльність члена даної партії (п. 1 абз. 1) або особи, яка не є її членом, але підтримує її цілісність. Зазначена діяльність повинна здійснюватися на території дії КК ФРН.

У німецькому кримінальному кодексі немає загального поняття саботажу. Відповідно до § 87 дії агентства за саботаж караються особою, яка відповідно до уряду, ординації або установи, розташованої на території німецького Кримінального кодексу, виконує функції в Німеччині з підготовки до диверсії. якщо вони заповнюють положення цієї дії, перелік яких вичерпується. До таких заходів відноситься, наприклад, виявлення об'єктів, пов'язаних з диверсією, стратегічним фінансуванням, придбаннями тощо. Закінчення таких дій повинно свідомо і свідомо протистояти цілісності та безпеці Німеччини або протистояти її конституціям [9].

Закон про телекомунікації від 17 грудня 1997 р. розширив сферу неконституційного саботажу (§ 88). Тепер вони включають не лише (1) проекти та установи, які забезпечують населення водою, світлом, теплом та енергією або є важливими для широкої громадськості, а також проекти, установи, структури чи споруди, які повністю або переважно

служать певній меті. безпеки чи громадського порядку, а також (3) підприємства чи установи, що обслуговують соціальне забезпечення, у тому числі ті, що надають поштові послуги, та (4) телекомунікаційні агентства, що обслуговують населення [4].

Цікавим для розгляду є введений в КК ФРН в 2015 р склад фінансування тероризму .Він має об'ємну описову диспозицію і сформульовано таким чином: хто збирає майнові цінності, приймає їх або надає іншій особі з усвідомленням або з наміром про те, що інша особа буде використовувати їх для здійснення:

1) тяжкого вбивства (§ 211), вбивства (§ 212), геноциду (§ 6 КК про міжнародні злочини), злочини проти людяності, військового злочину (§ 8, 9, 10, 11 або 12 КК про міжнародні злочини), заподіяння шкоди здоров'ю на підставі § 224 або шкоди здоров'ю, яке заподіює іншій людині тяжкий фізичний або душевний шкоду, зокрема, вказаного в § 226 виду;

2) викрадення людини, пов'язаного з примусом (§ 239а), або захоплення заручників (§ 239b);

3) злочинних діянь, передбачених § 303b , 305, 305а, або загальнонебезпечним злочинних діянь, передбачених § 306, 306с або абз. 1-3 § 307, абз. 1-4 § 308, абз. 1-5 § 309, § 313, 314 або абз. 1, 3 або 4 § 315, абз. 1 або 3 § 316b, або абз. 1, 3 § 316с, або абз. 1 § 317;

4) злочинних діянь проти навколишнього середовища у випадках, передбачених абз. 1-3 § 330а;

5) злочинних діянь, передбачених абз. 1-3 § 19, абз.1 або 2 § 20, абз. 1-3 § 20а, абз. 2, № 2, або абз. 3, № 2, § 19, абз. 1 або 2 § 20 або абз.

1-3 § 20а, а також у зв'язку з § 21 або на підставі абз. 1-3 § 22а Закону про контроль над військовим озброєнням;

б) злочинних діянь на підставі абз. 1-3 § 51 Закону про зброю;

7) злочинного діяння на підставі абз. 1 або 2 § 328 або абз. 1 або 2 § 310;

8) злочинного діяння на підставі абз. 2а § 89а, - карається позбавленням волі на строк від шести місяців до 10 років.

Положення п. 1-7 повинні застосовуватися тільки тоді, коли вказане в них діяння спрямоване на то, щоб істотно залякати населення, протиправно примусити орган або міжнародну організацію, використовуючи силу або загрозу її застосування, або усунути політичні, конституційно-правові, господарські або соціальні інститути держави або міжнародні організації, або заподіяти їм значної шкоди, якщо злочинне діяння може завдати значної шкоди, і може завдати шкоди державі чи міжнародній організації шляхом його вчинення або впливу на них. (2) Таким же чином карається той, хто при наявності передумов, передбачених пропозицією 2 абз. 1, збирає майнові цінності, приймає їх, щоб зробити одну з наведених нижче в реченні 1 абз. 1 злочинних діянь. (3) Абзаци 1 та 2 діють також і тоді, коли діяння відбувається за кордоном. Якщо воно відбувається не на території держав – членів Європейського Союзу, це положення діє тільки тоді, коли діяння відбувається громадянином ФРН або іноземцем, що мають основне місце перебування в ФРН, або злочинне діяння вчиняється на території ФРН або проти громадянина ФРН. (4) У випадках, передбачених пропозицією 1 абз. 3, повноваження по кримінальному переслідуванню покладено на Федеральне Міністерство юстиції та

захисту споживачів. Якщо діяння відбувається в іншій державі Європейського Союзу, повноваженнями по кримінальній переслідуванню Міністерство юстиції та захисту споживачів має тільки тоді, коли діяння відбувається або громадянином ФРН, або фінансується злочинне діяння вчиняється у ФРН, громадянином ФРН або проти громадянина ФРН. (5) Якщо майнові цінності при вчиненні діяння, передбаченого абз. 1 або 2, є незначними, то покаранням служить позбавлення волі від трьох місяців до п'яти років. (6) Суд може пом'якшити покарання (абз. 1 § 49) або відмовитися від покарання, якщо вина особи, що здійснює діяння, є незначною. (7) Суд може пом'якшити покарання на свій розсуд (абз. 2 § 49) або відмовитися від призначення покарання за даним приписом, якщо особа, яка вчиняє діяння, добровільно відмовляється від подальшої підготовки даного діяння і запобігає заподіяну або усвідомлювану їм небезпека, що приготування до даного діяння може бути продовжено іншою особою або може бути їм скоєно, або істотно пом'якшує шкоду, заподіяну його діями, або добровільно запобігає закінчення даного діяння. Якщо зазначена небезпека запобігає без сприяння особи, проте воно істотно пом'якшує шкоду, заподіяну його діями, або добровільно запобігає закінчення даного діяння, достатнім є наявність його добровільних і значних зусиль досягти з цією метою.

Таким чином, фінансування тероризму за КК ФРН розглядається в якості державного злочину. Відповідна норма розташована в розд. 1 Особливої частини з назвою «Зрада світу, державна зрада та створення загрози демократичному правовій державі», в гл. 3 «Загроза демократичної правовій державі». У цьому полягає основна відмінність

позиції законодавця Німеччини з питання встановлення кримінальної відповідальності за фінансування тероризму.

Така загальна характеристика злочинних діянь проти інтересів держави, передбачених розд. 1 Особливої частини КК ФРН. Даний розділ є самостійним елементом її системи і, як і більшість розділів Особливої частини, виділяється за ознакою специфіки правоохоронюваним блага.

«Склади зради батьківщині і загрози зовнішньої безпеки передбачені розд. 2 Особливої частини КК ФРН. Вони умовно можуть бути поділені на дві групи: 1) склади, пов'язані з розкриттям державної таємниці, а також подібні дії (§ 94-97b, 100a); 2) склади, що представляють собою різні види шпигунської діяльності, пов'язаної зі зрадою батьківщині (§ 98 - 100). Об'єктом цих злочинів є зовнішня безпека, пов'язана з міжнародними відносинами ФРН з іноземними державами» [28].

«Розділ, що розглядається, включає: державну зраду (§ 94), розголошення таємного статусу (§ 95), перелюб та іншу інформацію про державну таємницю (§ 96), розголошення таємного статусу (§ 97), надання статусу розголошення (§ 97). § 97a), помилка розголошення інформації для конфіденційної держави (§ 97b), шпигунство (§ 98), розвідка для іноземних секретних служб (§ 99), повідомлення, що загрожує мирному життю Німеччини (§ 100), підступне підроблення (§ 100a)» [4].

Поняття державної таємниці, яке є ключовим для даних складів, дається в абз. 1 § 93: «Державною таємницею є факти, предмети або відомості, які доступні тільки обмеженому колу осіб і повинні

триматися в таємниці від іноземної держави, з тим, щоб запобігти небезпеці заподіяння серйозної шкоди зовнішньої безпеки ФРН» [7].

«Підготуйте впр. 2 Факти, що вказують на порушення конституції вільного народу або таємні відносини з союзниками Німеччини в міжнародних договорах, обмеження озброєнь, не є таємною державою. Стаття 94 передбачає державну зраду у вигляді видання державної таємниці. Цей стандарт насамперед захищає зовнішню безпеку Німеччини. Відповідно до параграфу 1 § 94 надання таємниці полягає в: її оголошенні іноземній державі або будь-якому з її посередників, або, якщо автор робить інакше, розголошенні незнайомцю або публічному заяві про конфіденційність держави на шкоду Німеччині або Надайте його. зовнішньополітична допомога. Ці дії мають відбутися, щоб уникнути ризику серйозної шкоди зовнішній безпеці Німеччини. У цьому випадку є третя особа, яка може володіти секретною публічною інформацією без дозволу» [9].

Видача державної таємниці (абз. 1 § 97) з об'єктивної сторони відповідає § 95, однак створення небезпеки заподіяння серйозної шкоди зовнішньої безпеки ФРН допускається тільки з необережності.

«Другий вид порушення цього розділу, символ § 98, що передбачає кримінальну відповідальність за спекуляцію, вважає: 1) винним, вчиненим за іншу публічну дію, яка стосується розвідки чи розголошення таємниці Республіки; 2) відкликати готовність обвинуваченого до здійснення такої діяльності в іноземній державі або будь-кого з їх посередників» [12].

«З іншого боку, об'єктивним аспектом § 99 є його власний (1) вплив на політику конфіденційності розвідувальної діяльності

зовнішньої держави проти Німеччини, яка полягає в передачі та публікації пов'язаних предметів або інформації (2). Звинувачується у вираженні наявності подібних заходів, які обслуговують конфіденційність іноземної держави або посередника [13]».

«Це юридичний товар, захищений положеннями цього розділу. Відповідно до § 102 догана, накладена на владу чи агентів іноземних держав, загрожує вторгненням у життя чи здоров'я глави зовнішньої держави, члена організації чи глави іноземної дипломатичної місії, затвердженої в Німеччині, якщо у цій якості він напав на Німеччину. У параграфі 103 міститься спеціальне правило щодо композиції зображення. Жертвою цього злочину може бути глава іноземної держави або член уряду, що перебуває під офіційною юрисдикцією Німеччини, а також глава іноземної дипломатичної місії на території акредитованої федерації. Інші ноти композиції відповідають образам (§ 185)» [9].

«Згідно з пунктом 1 § 104 відшкодування збитків, державні прапори та символи іноземних держав, які забирають, знищують, пошкоджують або роблять їх ганьбливими, мають виставлятися публічно відповідно до законів, статутів чи звичаїв іноземної країни або символи цієї країни; Передбачений пункт може бути притягнутий до відповідальності в Німеччині лише за наявності кількох сфер: існування нормальних дипломатичних відносин між Німеччиною та іноземною державою на основі взаємності та кількох процесуальних умов, наприклад, з урахуванням повноважень федерального уряду, злочинність)» [12].

«Іншим складом кримінальних правопорушень проти республіки є злочини проти юридичних осіб, а також ті, що стосуються виборів і

голосування, зазначені в абз. 4 Особлива частина кримінального кодексу Німеччини. Він включає: примус з боку конституційних органів (§ 105), примус з боку федерального президента та конституційних членів (§ 106), демонстрації проти порушень законодавства в окремих сферах заборони (§ 106a), порушення правил (§ 106b).), перешкоджання голосуванню (§ 107), фальсифікація результатів виборів (§ 107a), підробка виборчих документів (§ 107b), порушення виборчої таємниці (§ 107c), перевантаження виборчих прав (§ 108), шахрайство. зона прав голосу (§ 108a), зона прав голосу (§ 108b), зона послів (§ 108c)» [7].

«Параграфи 105-106b включають кримінальні гравюри на конституційних органах та їх членах, які захищають кримінальні вибори в §§ 107-108a. Правовим благом, підкріпленим цими нормами, є вільне волевиявлення, яке держава і добровільні дії конституційних органів підтверджуються основним правом Німеччини» [29].

«Розглянемо деякі злочини в цьому розділі. Розділ 105 про конституційні обмеження захищає від будь-якого примусу законодавчий орган федерації або федеральних земель, федеральних юрисдикцій, федеральний уряд, конституційний суд федерації або її федеральної землі та їх структуру (комісію). Така комбінація вимагає застосування насильства або погроз, наслідком яких є те, що вони не здійснюють своїх повноважень або не здійснюють їх певним чином» [7].

«З іншого боку, § 106 федеральний голова та окремі члени конституційного органу карано захищають від різних форм примусу, щоб вони могли здійснювати свої повноваження або якимось чином їх здійснювати. Стаття 106a захищає конституційні органи федерації та земель, а також Конституційний суд Федерації від демонстрацій та

інших громадських зібрань поблизу будівель цих органів, якщо це заборонено» [9].

«У зв'язку з цим § 106b визначає кримінальну відповідальність за порушення діяльності органу федерації або федеральної держави, що суперечить нормам безпеки, вираженим у будівлях цих органів або в приміщеннях глядачів. Що стосується виборчих правопорушень, то закон захищає від вини цих дій як усього виборчого процесу (§ 107), так і їх результатів або за шахрайство (§ 107a, b), або за конфіденційність виборів (§ 107c). та окремих громадян від різних обмежень, пов'язаних із реалізацією виборчого права (§ 108) або інших злочинних дій, наприклад, шахрайства чи хабара під час реалізації виборчих прав громадян (§ 108a, 108b)» [7].

«Двадцять восьмий закон про внесення змін до кримінального кодексу Німеччини від 13 січня 1994 р. запровадив у цьому розділі новий склад — середовище послів (§ 108c). Підготуйте впр. 1 § 108c, той, хто купує або продає голоси на виборах або голосує в Європейському парламенті або в представництві національної федерації, країн, громад чи профспілок, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років або добре» [9].

Цей склад являє собою спеціальний вид хабарництва, відповідальність за яке встановлена розд. 30 Особливої частини КК ФРН. Розміщуючи дану норму в розд. 4 Особливої частини, німецький законодавець виходив з того, що дане діяння зазіхає на правильне функціонування конституційних органів.

«Пропонується, щоб ці правила сприяли національній обороні, § 109, 109a і 109a включають інкрустацію окремих частин німецької

оборонної системи, § 109Е захищає оборону від саботажу; вони загрожують обороні країни. У цьому розділі передбачено два види складів з різними маршрутами проходження військової служби залежно від режиму виконання завдання: 1) нанесення шкоди; 2) шляхом шахрайства» [7].

«Згідно 1 § 109, хто завдає собі чи іншим шкоду за її згодою на військову придатність або вчиняє такі дії чи заявляє іншим чином, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років. У цьому випадку завдати шкоди означає здійснити безпосередню фізичну зміну в організмі людини під впливом інших засобів — будь-яким іншим способом — наприклад, шляхом застосування відповідного препарату. З іншого боку, готуйтеся. 2. Цей стандарт передбачає такі дії, якщо особа веде себе непридатною або перебуває на строковій військовій службі. Ця норма є частиною привілейованого уникнення рабства. Якщо, уникаючи згоди на заподіяння шкоди за відсутності, дії автора можуть бути виправдані лише на підставі положень про добровільне заподіяння шкоди (§ 223 тощо)» [12].

Об'єктивна сторона § 109а характеризується будь-якими злочинними діями, пов'язаними з ухиленням особи від виконання військового обов'язки, якщо ці дії відбуваються обманним способом (наприклад, якщо винний систематично симулює фізичні недоліки). На відміну від § 109 дана норма не вимагає настання у ухиляється будь-якого фізичного нестачі в результаті злочинних дій.

Таким чином, дані норми охороняють військовий потенціал збройних сил ФРН, який є складовою частиною оборони країни.

«Розділ 109d встановлює обов'язок повідомляти про звинувачення проти Бундесверу у навмисно неправдивій або непристойно спотвореній діяльності, щоб запобігти оприлюдненню бундесвером таких звинувачень, знаючи, що було б помилкою перешкоджати Бундесверу від національної оборони. обов'язки. Це правило захищає Бундесвер від т. зв моральний саботаж» [12].

«Саботаж передбачається у порядку дій, що заподіяли матеріальну шкоду знаряддям захисту § 109e. Пункт 1 цього правила встановлює відповідальність за намір знищити, пошкодити, змінити тощо. Вони завдають ударів по військовим ресурсам, спорудам чи об'єктам, які служать засобом захисту країни чи захисту цивільного населення від військової небезпеки, перевіряють безпеку Німеччини насильством або людське життя бундесверу. У кримінальному праві ця норма захищає сферу застосування оборонної зброї (у тому числі деяких військових засобів) від актів активного саботажу. Для цілей § 109g зображення національної безпеки під загрозою включають зображення або описи військових справ, військових об'єктів, військової підготовки чи процедур. Кримінальна відповідальність підлягає цьому принципу, якщо оператор надає їх або надає іншій особі і таким чином навмисно завдає шкоди безпеці Німеччини чи Бундесверу» [9].

«Пункт 2 цього положення підтверджує кримінальну відповідальність за такі дії, якщо зображення, що належать місцевості чи об'єкту, були розміщені на повітряному судні. Злочинні дії державного опору передбачені для & с. 6 Німецька особлива кримінальна партія. Він включає наступне: публічне призначення для вчинення правопорушення (§ 111); опір міністра покути (§ 113); опір тюремного персоналу

дорівнює опору людей (§ 114); звільнити полонених (§ 120); дезертирство в'язнів (§ 121). Метою вчинення цих злочинів є державна влада. Але кожна дана структура виглядає як префект закону» [7].

«Так, будьте готові. 1 § 111 карається як публічне призначення для вчинення забороненої дії, яка закликає його вчинити делікт у громадському місці, на громадських зборах або поширювати письмові матеріали (§ 3 § 11). І тут він покараний як автор. За змістом цього кодексу творець діяння певного виду повинен викликати кримінальну комісію і взагалі не діяти у кримінальній якості. Однак кваліфікація не вимагає звернення до конкретної особи для визначення місця, часу та предмета інавгурації. Кожен, хто публічно вимагає несправедливого вчинку, карається як адвокат. Якщо оскарження не призведе до інциденту, діяння карається позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом (№ 2)» [19].

Ця норма передусім захищає ту сферу діяльності державної влади, яка пов'язана з органами кримінального переслідування.

Охоронюваним § 113, 114 правовим благом є здійснювана на законних підставах діяльність держави, пов'язана з виконанням покарань.

«Відповідно до пп 1 § 113 Особи, які заперечують, - це посадові особи або солдати Бундесверу, які здійснюють діяльність, пов'язану з дотриманням законів, конституцій, трибуналів, трибуналів або судових наказів. Кримінальні злочини, передбачені цим стандартом, включають особливу форму опору між конкретними особами, незалежно від того, чи застосовує обвинувачений силу чи погрожує бути використаним чи побитим. Розділ 2 цього правила відповідає умовам цієї Угоди. Це

присутність автора чи співників, насильство тощо. Відповідно до пп 3, ця заборонена дія не карається відповідно до § 113, якщо службова дія є незаконною. Дії офіцерів у розумінні § 113 прирівнюються до дій осіб, які мають права та обов'язки співробітників міліції обслуговувати їх погляди або є прихильниками nepoліцейських працівників прокуратури (§ 114)» [27].

«Пункт 120 є злочином незаконного звільнення ув'язнених, об'єктом якого в даному випадку є тримання під вартою органами державної влади. При цьому ув'язненими є будь-яка особа, до якої накладаються стягнення як до виконання вироку, так і під час судового розгляду (попереднього стягнення), а також у разі відбування покарання або виправно-охоронних заходів, пов'язаних із покаранням у вигляді позбавлення волі» [27].

Параграф 121, що передбачає відповідальність за заколот ув'язнених, захищає діяльність держави, пов'язану з використанням покарань, а також пов'язану з триманням під вартою.

«Ув'язнені одного злочину можуть бути піддані цьому. Злочинами, передбаченими цією нормою, є: 1) примус (§ 240) до навчання працівника, іншого наглядача чи іншої особи, яка стежить за соціальними послугами ув'язнених, або наслідки або спричинення нападу на цих осіб; 2) вміла втеча; 3) сприяння в організації втечі одного з повстанців або полонених іншого. Відповідно до статті 1 ув'язнені «збираються та озброюються». Пункт 2 цього Положення передбачає кваліфікаційну угоду (наприклад, наявність автора чи іншого учасника вогнепальної зброї, застосування насильства тощо) [29].

. До ув'язнених прирівнюються особи, які піддаються превентивному ув'язненню.

Розгляд проблемних питань, пов'язаних з порівняльно-правовим аспектом елементів складу злочинних проявів саботажу, дає можливість зробити наступні висновки:

1. Злочинні прояви саботажу закріплені наступними статтями Кримінального кодексу Французької республіки:

– ст. 411-9 Відділу 4 «Про саботаж» Книги 4 «Про злочини та проступки проти нації, держави та суспільного спокою», згідно якої, знищення, пошкодження або викрадення будь-якого документа, обладнання, споруди, спорядження, установки, апарата, технічного пристрою або системи автоматизованої обробки інформації або внесення неполадок в їх роботу, якщо ці діяння здатні завдати шкоди основним інтересам нації, караються п'ятнадцятьма роками кримінального ув'язнення і штрафом в розмірі 1 500 000 франків. Якщо те ж саме діяння скоєно з метою служити інтересам будь-якої іноземної держави, іноземного підприємства або іноземної організації, а також підприємства або організації, що знаходяться під іноземним контролем, воно карається двадцятьма роками кримінального ув'язнення і штрафом в розмірі 2 000 000 франків;

– ст. 413-2 Відділу 1 «Про посягання на безпеку збройних сил та на охоронні зони оборонного значення» Глави 3 «Про інші посягання на національну оборону», згідно якої, діяння, вчинене з метою заподіяння шкоди національній обороні, що виразилося в перешкоджанні нормальному функціонуванню військової техніки, карається п'ятьма роками тюремного укладення і штрафом в розмірі 5 00 000 франків.

Карається такими ж покараннями діяння, вчинене з метою заподіяння шкоди національній обороні, виразилося в перешкоджанні пересуванню особового складу або військової техніки;

– ст. 413-б., згідно якої, діяння, вчинене з метою заподіяння шкоди національній обороні, що виразилося в перешкоджанні нормальному функціонуванню державних або приватних служб, установ або підприємств, мають оборонне значення, карається трьома роками тюремного ув'язнення і штрафом в розмірі 300 000 франків.

2. Загальне поняття саботажу в КК ФРН відсутня.

ВИСНОВКИ

Розгляд проблемних питань, пов'язаних із порівняльно-правовим аспектом кримінально-правової характеристика саботажу:, дає можливість зробити наступні висновки:

1. Діяльність із саботажу відома вже на протязі кількох сотень років.

2. З вдосконаленням та ускладненням суспільно-політичних та економічних відносин використання саботажу, як методу економічного та соціально-політичного протистояння поступово поширюється.

3. Використання саботажу, як методу економічного та соціально-політичного протистояння супроводжується численними науковими (зокрема, статистичними) дослідженнями.

4. Саботаж, на думку автора, широко використовується представниками країни-агресора – Російської Федерації у протистоянні проти України.

5. Факти використання саботажу надзвичайно важко виявити і тим більше довести, адже вони ретельно приховуються представниками країни-агресора під неможливість виконання вимог чинного законодавства, указів та розпоряджень керівництва країни та іншими «об'єктивними» причинами.

6. Злочинні прояви саботажу закріплені наступними статтями Кримінального кодексу Французької республіки:

– ст. 411-9 Відділу 4 «Про саботаж», згідно якої, знищення, пошкодження або викрадення будь-якого документа, обладнання, споруди, спорядження, установки, апарата, технічного пристрою або

системи автоматизованої обробки інформації або внесення неполадок в їх роботу, якщо ці діяння здатні завдати шкоди основним інтересам нації, караються п'ятнадцятьма роками кримінального ув'язнення і штрафом в розмірі 1 500 000 франків. Якщо те ж саме діяння скоєно з метою служити інтересам будь-якої іноземної держави, іноземного підприємства або іноземної організації, а також підприємства або організації, що знаходяться під іноземним контролем, воно карається двадцятьма роками кримінального ув'язнення і штрафом в розмірі 2 000 000 франків;

– ст. 413-2 Відділу 1 «Про посягання на безпеку збройних сил та на охоронні зони оборонного значення» Глави 3 «Про інші посягання на національну оборону», згідно якої, діяння, вчинене з метою заподіяння шкоди національній обороні, що виразилося в перешкоджанні нормальному функціонуванню військової техніки, карається п'ятьма роками тюремного укладення і штрафом в розмірі 5 00 000 франків. Карається такими ж покараннями діяння, вчинене з метою заподіяння шкоди національній обороні, виразилося в перешкоджанні пересуванню особового складу або військової техніки;

– ст. 413-6., згідно якої, діяння, вчинене з метою заподіяння шкоди національній обороні, що виразилося в перешкоджанні нормальному функціонуванню державних або приватних служб, установ або підприємств, мають оборонне значення,

7. Загальне поняття саботажу в КК ФРН відсутня.

8. Законом про телекомунікації ФРН від 17 грудня 1997 р. був розширено коло предметів антиконституційного саботажу (§ 88). До них тепер належать не тільки (1) підприємства і установи, що постачають

підприємства, установи, споруди або предмети, які повністю або переважно служать цілям громадської безпеки або порядку, але і (3) підприємства або установки, що служать цілям соціального забезпечення, в тому числі надають поштові послуги, а також (4) телекомунікаційні установки, службовці громадським цілям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Charles-Louis d' Hautel. Dictionnaire du bas-langage ou des manières de parler usitées parmi le peuple. – Libraire: Leopold Collin, 1808. 398 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=cCtEfx83Y2UC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 1.10.2021).
2. Баймуратов М.О. Міжнародне право. - Х.: Одіссей, 2002. -672 с.
3. Бехруз Х. Порівняльне правознавство : підручник / Х. Бехруз. - О. : Фенікс, 2009. - 479 с.
4. Бигич О. Л. Порівняльне правознавство як самостійна наукова дисципліна // Л. О. Бигич // Правова держава: щорічник наукових праць. - 2001. - Вип. 12. - С. 594-600.
5. Буроменський М.В., Кудас І.Б., Маєвська А.А., Семенов Б.С, Стешенко В.С. Міжнародне право: Навч. посібник / М.В. Буроменський (заг. ред.). - К.: Юрінком Інтер, 2005. - 336 с.
6. Буткевич В.Г., Войтович С.А., Григоров О.М., Заблоць-ка Л.Г., Задорожній О.В. Міжнародне право: Основні галузі: Підручник для студ. вищих навч. закл. за спец. "Міжнародне право", "Міжнародні відносини" / В.Г. Буткевич (ред.). - К.: Либідь, 2004. -814 с.
7. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник для студ. вищ. навч. закладів за спец. "Міжнародне право", "Міжнародні відносини" / В.Г. Буткевич (ред.). - К.: Либідь, 2002. - 608 с.
8. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Р. В. Вереша. – 2-ге вид. – К. : Центр учб. л-ри, 2012. – 320 с.

9. Георгіца А.З., Чикурлій С.О. Міжнародне публічне право: Навч.-метод, посіб. / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. - Чернівці: Рута, 2002. - 175 с.
10. Грищук В. К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб : порівн.-прав. дослідж. : монографія / В. К. Грищук, О. Ф. Пасека. – Л. : ЛДУВС, 2013. – 248 с.
11. Діордіца І. В. Кримінальне право України / І. В. Діордіца. – К. : Вид. О. С. Ліпкан, 2010. – 288 с.
12. Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / Київський ун-т права; Інститут міжнародних відносин Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка / Ю.С. Шемшученко (відп. ред.), Л.В. Губерський (відп. ред.). -Стереотип, вид. - К.: Юрінком Інтер, 2001. - 638 с.
13. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія / О. О. Житний. – Х. : Одіссей, 2013. – 376 с.
14. Зінченко І. О. Види множинності злочинів: кримінально-правовий зміст і співвідношення : наук. нарис / І. О. Зінченко. – Х. : Юрайт, 2012. – 64 с.
15. Зінченко І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Х. : ФІНН, 2010. – 256 с.
16. Кваліфікація за ознаками складу злочину (аналіз постанов Пленуму Верховного Суду України) : практ. посіб. / уклад.: А. В. Ващенко [та ін.]. – Х. : Точка, 2011. – 132 с.
17. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / за ред.: О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – К. : Істина, 2010. – 430 с.

18. Киричко В. М. Практичний посібник з кримінального права України / В. М. Киричко. – Х. : ФІНН, 2010. – 720 с.
19. Кресін О. У пошуках компаративних засад юридичної науки / О. Кресін // Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. праць. - 2014. - № 4. - С. 183-191
20. Кримінальне право України. Загальна частина : навч.-метод. посіб. / Міжнар. гуманіт. ун-т. – К. : Фенікс, 2012. – 112 с.
21. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – 5-те вид. – Х. : Одісей, 2010. – 328 с.
22. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред.: В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-е вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
23. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред.: В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-е вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
24. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред.: А. С. Беніцький [та ін.]. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.
25. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред.: В. Я. Тацій [та ін.]. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 1–2.
26. Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко. – К. : Алерта, 2012. – 316 с.
27. Лисенко А. М. Порівняльне правознавство: метод чи автономна наука? // А. М. Лисенко // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство: зб. наук. праць. - 2007. - Вип. 70. - С. 11-15.

28. Мала енциклопедія кримінального права / НАН України, Київ. ун-т права ; за заг. ред.: Ю. Л. Бошицького, З. А. Тростюк. – К. : Кондор, 2012. – 284 с.
29. Мацко А.С. Міжнародне право: Навч. посіб. / Міжрегіональна академія управління персоналом. - К.: МАУП, 2005. - 216 с.
30. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О. В. Наден ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого". – Х. : Право, 2012. – 272 с.
31. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред.: М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2012. – 1316 с.
32. Проценко М.В., Гавловська А.А., Алябов Ю.В. Кримінально-правова характеристика саботажу (за федеральним кримінальним кодексом США): порівняльно-правовий аспект. Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2020. № 2. С. 143-147.
33. Проценко М.В., Гавловська А.А., Сімонцева Л.О. Об'єктивна сторона злочинних проявів саботажу: порівняльно-правовий аналіз. Актуальні проблеми правознавства. № 2, 2020. С. 154-159.
34. Савінова Н. А. Кримінально-правова політика та забезпечення інформаційного суспільства в Україні : монографія / Н. А. Савінова. – К. : Ред. журн. "Право України" ; Х. : Право, 2013. – 292 с. – (Академічні правові дослідження ; вип. 29).
35. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. А. В. Савченка. – К. : Центр учб. л-ри, 2013. – 1272 с.

36. Тихомиров О.Д. Критичний аналіз підходів до розуміння порівняльного правознавства // Підприємництво, господарство і право. - 2006. - № 2. - С. 49-52.
37. Х628.10-324 / К82
38. Шарп Дж. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи / Ін-т ім. А. Ейнштейна URL: http://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/10/FDTD_Ukrainian.pdf (дата звернення: 1.10.2021).